

به نام خالق یکتا، آفریننده چهارده نور مقدس که همه جهان‌ها و مخلوقات به خاطر آنها آفریده شده اند

فیلمنامه نویس: مهدی بهرامی راد - ۰۹۳۸۶۷۲۲۱۲۲ - mahdi313.film@yahoo.com

محقق: محمد رضا انصاری

ماجرای مباحله در صدر اسلام اتفاقی عجیب و باورنکردنی است که بین پیامبر صلی الله علیه و آله و بزرگترین علمای مسیحیت در طول تاریخ انجام گرفته که مایه درس برای تمام مردم است. علمای مسیحی که با پیامبر صلی الله علیه و آله مباحله کردند اهل نجران بودند. نجران سرزمینی دور دست در منتهی الیه شبه جزیره عربستان، در فاصله ۱۴۰۰ کیلومتری جنوب مدینه، در منطقه ای بسیار خوش آب و هوا قرار دارد و بسیار سرسبز و خرم است. نجرانیان مردمانی با فرهنگ بوده و تنها جامعه مسیحی آن زمان در جزیره العرب بودند، و از سوی سلاطین مسیحی به شدت حمایت می‌شدند و امکانات بسیاری نیز در اختیار داشتند. سرزمین نجران در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله ۷۳ آبادی داشته و نیروی نظامی ۱۲۰ هزار نفری که از عهده خود بر می‌آمدند.

طرح فیلمنامه: مباحله

شخصیت اصلی و روایی فیلمنامه منذر بن علقمه یکی از اسقف‌ها و صاحب نظران نجران است. سال نهم هجری است و مدتی پیش مکه که تنها سد بین مدینه و نجران بود به دست مسلمانان فتح شده است. خبر فتح مکه ترس و دلهره ای بین علما و سران نجران بوجود می‌آورد. می‌دانند محمد سراغ آنها خواهد آمد.

منذر که سالهاست اخبار و نشانه های اسلام و مسلمانان را پی گیری می‌کند و نسبت به خیلی چیزها در دین خود به شک افتاده است نزد برادرش که اسقف اعظم و رئیس نجران است می‌رود و شک خود را به او می‌گوید. اسقف اعظم انجیل تحریف نشده ای را به او می‌دهد که به ارث به اسقف های اعظم می‌رسد و می‌گوید که حقیقت را در آن خواهد یافت. او با کتاب به سمت منزل می‌رود که مردمی از اهل یمن را می‌بیند. آنها عازم مدینه هستند و می‌خواهند از اسقف‌ها درباره پیامبر صلی الله علیه و آله بپرسند. مردم یمن از معجزات آن حضرت که دیده اند و شخصی که در یمن ادعای پیامبری کرده می‌گویند و اینکه او هیچ معجزه ای نمی‌تواند انجام دهد. اسقف‌ها از پاسخ صریح دادن خودداری می‌کنند. منذر متفکرانه به منزل می‌رود.

سرلشکر نجران به دنبال منذر می‌فرستد. او نزد سرلشکر می‌رود. می‌بیند که قوای نظامی نجران آماده اند. قلعه‌ها را استحکام بخشیده اند و انبارها را از غلات پر کرده اند. اما باز ترسی در دل سرلشکر است. او از منذر می‌خواهد که از نفوذش در اطراف یمن استفاده کند تا بتواند نیروهای بیشتری را علیه مسلمین استفاده کنند. منذر به فکر می‌رود. چیزهایی در کتاب خوانده که او را مردد می‌کند.

در راه بازگشت می‌بیند که در کلیسای گودال بزرگی حفر کرده اند و آتش فراوانی به پا شده و کشتی‌ها به مردم می‌گویند اگر محمد بیاید و بر ما غالب شود حاضریم خود را همچون اصحاب اخدود در آتش بیفکنیم اما بر دین حق خود بمانیم. منذر به فکر می‌رود که آیا آن موقع هم که مسیحیان آتش را پذیرفتند اما یهودی نشدند، فرقه‌های مختلف داشتند. او در آن کلیسا دو اسقف را که سالهاست ندیده می‌بیند و متوجه می‌شود آنها سالها پیش به مکه رفته اند و اسلام آورده اند. او احساس پوچی می‌کند. فرستاده‌های قیصر روم و پادشاهان شام برای کلیساهای نجران هدایای انبوهی می‌آورند. از سوی دیگر جبهه دیگری در تبوک با لشکر مسیحی قیصر برای مسیحیت در حریان است. خبر اسلام آوردن نجاشی پادشاه حبشه ضربه مهلک دیگری است که بر سران و بزرگان نجران وارد می‌شود. چون یکی از بزرگترین حامیانشان را از دست داده اند. منذر با خبر می‌شود که بت پرستان نجران به فرستاده پیامبر صلی الله علیه و آله لبیک گفته اند و اسلام را پذیرفته اند. این اتفاق در قلب جامعه مسیحی مثل بمب منفجر می‌شود و منذر می‌بیند بت پرستان بت‌های خود را می‌شکنند و مسجدی می‌خواهند بنا کنند. منذر بسیار متحول می‌شود. می‌شنود که مردم عرب دسته دسته به اسلام می‌گروند.

در چنین شرایطی نامه پیامبر صلی الله علیه و آله توسط چهار فرستاده به نجرانیان می‌رسد. اسقف اعظم با مطالعه نامه وحشت می‌کند. یا باید اسلام بیاورند یا بجنگند یا جزیه بدهند. او با سه تن از بزرگان اجتماعی و مورد اعتماد نجران مشورت می‌کند. ولی آنان مسئله را دینی تلقی کرده و از اظهار نظر خودداری کرده و تصمیم‌گیری را به خود او واگذار می‌کنند. اسقف اعظم که حقیقت را می‌داند اعلان عمومی می‌کند تا تصمیم نهایی بطور علنی و در حضور مردم و با مشارکت عموم صورت گیرد. از مناطق مختلف نجران افرادی می‌آیند و مجلس عظیمی در کلیسای اعظم برای بحث و مشورت درباره کیفیت پاسخ به نامه پیامبر اسلام تشکیل می‌شود.

مجلسی عظیم به پا می‌شود و نامه پیامبر صلی الله علیه و آله برای حاضرین خوانده می‌شود. دو نظریه پیشنهاد می‌شود که هر یک طرفدارانی دارد: یکی فرستادن افرادی به مدینه برای تحقیق و دیگری حرکت به طرف مدینه برای جنگ. در این مورد سرلشکر از جنگ طرفداری می‌کند، ولی اسقف اعظم مخالف جنگ است. سید و عاقب هم که در مرتبه بعد از او تصمیم گیرنده نجران هستند با جنگ مخالفند. شخصی به نام جهیر پیشنهاد می‌کند فرستادگانی را به مدینه بفرستند و مسلمانان را سرگرم کنند و از سوی دیگر فرستادگانی را نزد قیصر روم و پادشاهان و قبایل مسیحی بفرستند و با سپاهی عظیم به مدینه بتازند و اسلام را از ریشه نابود کنند.

ناگهان با دخالت فردی به نام حارثه بن اثال که از علمای مسیحیت است بحث وارد مرحله جدیدی می‌شود. او پیشنهاد می‌کند که قبل از مشورت درباره جنگ و صلح به حقانیت پیامبر صلی الله علیه و آله بیندیشند و اگر آن حضرت را پیامبر موعود انبیای گذشته تشخیص دادند مسلمان شوند و به سعادت ابدی دست یابند. منذر خوشحال می‌شود.

با این حرف مناظره ای سخت و گفتگویی مفصل درباره حقانیت پیامبر صلی الله علیه و آله در پیشگاه مردم انجام می‌گیرد که یک طرف آن حارثه و طرف دیگر سید و عاقب هستند، و اسقف اعظم در این گفتگوها فقط نظاره‌گر است و سخنی نمی‌گوید و با اینکار حمایت خود را از حارثه نشان می‌دهد. این مناظره

سه روز به طول می‌انجامد و مردم در طول سه روز حقایقی را می‌شنیدند که سالهاست نه در کلیساها و نه در کتب خود خوانده‌اند. آنها به جوش و خروش آمده‌اند که حقیقت را بدانند. بعد از سه روز حارثه برای اثبات ادعای خود از اسقف اعظم اجازه می‌خواهد که مجموعه کتب آسمانی که در کلیسا نگهداری می‌شود و جامعه و زاجره نام دارد آورده و در حضور مردم قرائت شود.

کتاب جامعه آورده می‌شود و فرستادگان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله نیز حضور دارند. در این مجلس حارثه و سید و عاقب با راهنمایی اسقف اعظم صفحات مورد نظر را که پیشگویی درباره پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و اوصاف آن حضرت است باز می‌کردند. پنج قسمت از صحف آدم علیه‌السلام، صحف شیث علیه‌السلام، صحف ابراهیم علیه‌السلام، تورات و انجیل قرائت می‌شود. همه متونی که از این پنج کتاب آسمانی قرائت می‌شود تصریح دارد که محمد و احمد نام یک پیامبر است و او خاتم پیامبران و مبعوث بر همه مردم عالم است و نسل او از دخترش فاطمه علیها‌السلام و دامادش علی علیه‌السلام است و خداوند دو فرزند به نام حسن و حسین علیهما‌السلام به او عنایت می‌فرماید که امامان از نسل حسین‌اند و حضرت مهدی علیه‌السلام دوازدهمین امام است که خدا به دست او زمین را از عدل و داد پر می‌کند.

بعد از روشن شدن این حقایق سید و عاقب برای فرصت بیشتر داشتن پیشنهاد می‌کنند که عده‌ای برای تطبیق اوصاف ذکر شده در انجیل با پیامبر مبعوث به مدینه بروند و تصمیم‌گیری را پس از تحقیقات لازم انجام دهند. کاروان نجرانیان که از بزرگان علمی و قبیله‌ای هستند راهی مدینه می‌شوند. مندر لحظه شماری می‌کند که به مدینه برسد.

هنگام رسیدن به مدینه آنان لباسهای فاخری می‌پوشند و خود را زینت می‌کنند و صلیب می‌آویزند و انگشترهای طلا به دست می‌کنند و با چهره‌هایی که برای مردم مدینه سابقه ندارد وارد شهر می‌شوند. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله آنان را با تکبر و تفاخری که از خود نشان می‌دهند به حضور نمی‌پذیرد، تا لباسهای خود را به جامه‌های ساده تغییر می‌دهند با آنان سخن می‌گوید. ابتدا هدایایی را تقدیم حضرت می‌کنند و سپس به هنگام عبادت خود در حضور پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله ناقوس می‌زنند و نماز می‌خوانند که حضرت همه را تحمل می‌کنند. قبل از هر سخنی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله به آنان پیشنهاد می‌دهد که سه روز در مدینه تحقیق کنند و سپس برای گفتگو بیایند. آنان می‌پذیرند و در طول سه روز در تماس با یهودیان و نیز مسلمانان به تحقیقات خود می‌پردازند.

روز چهارم آنان نتیجه تحقیقاتشان را مطابقت تمام اوصاف مذکور در کتب آسمانی با خصوصیات حضرت اعلام می‌کنند و در این باره کوچکترین شکی را مطرح نمی‌کنند. تنها نقطه‌ای که مورد مناظره و بحث قرار می‌گیرد نفی الوهیت از حضرت عیسی علیه‌السلام و اثبات مخلوق بودن و بندگی آن حضرت برای خدا است. بعد از مناظره ای بین پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و مسیحیان نجرانیان پیشنهاد مباحله را برای اثبات حقانیت خود می‌دهند. حضرت فوراً اعلام آمادگی می‌فرمایند و آیه ۶۱ سوره آل عمران را برای آنان تلاوت فرموده که دستور به مباحله است. نجرانیان از این پاسخ فوری حضرت می‌ترسند و تا فردا صبح مهلت می‌خواهند تا درباره اقدام به مباحله مشورت کنند. نجرانیان در بین خود نیز از یکدیگر رودربایستی دارند و حاضر به اقرار به حقیقت نیستند.

فردا صبح که سیل جمعیتِ مدینه برای حضور در محل مباحله و پیگیری عاقبت ماجرا جمع شده اند پیامبر صلی الله علیه و آله با امیرالمؤمنین و حضرت زهرا و امام حسن و امام حسین علیهم السلام می آید و در جایگاه مخصوص مباحله قرار می گیرند. وقتی مسیحیان می فهمند حضرت با چه کسانی برای مباحله آمده دچار وحشت می شوند و یقین می کنند که اگر مباحله کنند پاسخ دندان شکنی از سوی خداوند دریافت خواهند کرد. از سوی دیگر منذر متوجه آثار عذاب الهی که ظاهر شده می شود و می بیند هیچیک از نجرانیان حاضر نیست به نیابت از بقیه برای مباحله پیش رود .

منذر همه را متوجه آثار عذاب الهی می کند. همه متوجه می شوند و وحشتی بیشتر بر آنها مستولی می گردد. منذر می گوید گر خیر دنیا و آخرت را می خواهید مسلمان شوید و اگر بازگشت بر سر زندگی و عافیت خود را می خواهید با او صلح نمایید ، ولی هرگز به مباحله اقدام نکنید. منذر در اولین قدم که آماده مسلمان شدن است به نمایندگی از بقیه خود را به محل مباحله می رساند و پس از اظهار اسلام پشیمانی آنان را از اقدام به مباحله با حضرت اعلام می کند. سپس بقیه به طرف جایگاه می آیند و بار دیگر به گفتگو می نشینند و امیرالمؤمنین علیه السلام را واسطه قرار داده تا بر سر صلح گفتگو کنند و جزیه را می پذیرند و به نجران باز می گردند .

پس از مدتی سید و عاقب به مدینه بازمی گردند و رسماً اسلام را می پذیرند. در زمان خلیفه دوم مسیحیان نجران از سرزمین خود به کوفه و شام تبعید می شوند .

جریان مباحله اتفاق افتاد و همه مردم مدینه دیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله با چه کسانی وارد معرکه شدند اما باز به آنها پشت کردند و خیانت نمودند و آن پاکان را یکی یکی به شهادت رساندند .

سلام

در این عصر خطرناک که مردم دسته دسته از دین خارج می‌شوند ، بویژه در این عصر غیبت که بسیاری از نشانه های ظهور نمایان گشته و دشمن سلمان رشدی را برپا کرد، قرآن را به آتش کشید، کاریکاتور پیامبرمان را منتشر کرد و فیلم اهانت آمیز به ساحت مقدس پیامبرمان تولید نموده باید کاری در شان و منزلت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام انجام داد. وظیفه ای سخت و سنگین بر دوش هنرمندان است که حقایق را برای مردم بازگو کنند. مردمی که بخاطر عدم آگاهی نسبت به حقیقت دین خود ، سعادت دنیا و آخرت را از دست می‌دهند .

مسیحیان ، یهودیان ، وهابیت و بهائیت بیکار نبوده اند و با هزینه های هنگفت و وعده و وعیدهای دنیوی سهم به سزایی در دین گریزی مردم داشته و دارند. آنها دست به دست هم داده اند تا اسلام و شیعه را از نقطه ضعف شان نابود کنند. وقتی در زمان قاجاریه بزرگ مرجع تقلید آیت الله میرزای شیرازی فتوای تحریم تنباکو را به دستور امام زمان عجل الله تعالی فرجه شریف صادر کرد ، همه او را ناراحت و غمگین دیدند. علت این گرفتگی را از او جویا شدند و او گفت که دشمن قدرت تشیع را فهمید.

دشمنان از همان موقع تمام تلاش خود را برای حذف مرجعیت ، مهدویت و عاشورا در زندگی مردم آغاز کرد و این وظیفه ما را چند برابر می‌کند. اتفاقات تاریخی و اعتقادی که مردم و حتی امت های غیر مسلمان را به فکر وامی دارد بخصوص در این عصر بیداری اسلامی نقطه آغاز خوبی می‌تواند باشد. با ساخت آثار ماندگار و پر چالش ، حتی اگر یک نفر راه حقیقت و سعادت دنیا و آخرت را بیابد برای ما کافی است.

خواهشمندم بخاطر اهل بیت علیهم السلام که همیشه مظلوم بوده اند و همه ما بخاطر خدمت به آنها خلق شده ایم ، قصه مباحله را برای تمام دنیا بازگو کنید که هر مسلمان و غیر مسلمان را به سوی حقیقت سوق می‌دهد. از نمونه هزینه ها علیه اسلام که در دو سال پیش تعداد ۵۰.۰۰۰ هزار کتابچه تبلیغ مسیحیت در قم توزیع گردید و به دنبال آن در شهرهای دیگر. یا سرمایه گذاری ۸ میلیون دلاری بی بی سی برای تولید فیلمی که نقش اهل بیت علیهم السلام را در اسلام هیچ انگاشته و در بسیاری از کشورهای عربی پخش شد. هم اکنون روستاهایی را می‌شناسم که اکثر جوانان آن بخاطر عدم آگاهی یا زرتشتی شده اند یا متمایل به آن گشته اند .

برای نوشتن فیلمنامه مباحله تحقیقی یک سال و نیمه انجام شده و بارها و بارها بازنویسی گشته و سختی های فراوانی را پشت سر نهاده شاید که مورد لطف اهل بیت علیهم السلام قرار گیرد. ان شاء الله.

کتابهایی که در نوشتن فیلمنامه مورد مراجعه قرار گرفته اند :

- ۱- الاحتجاج، احمد بن علی طبرسی (۵۶۰ هـ)، تحقیق: سید محمد باقر خراسان، دارالنعمان.
- ۲- احقاق الحق، آیه الله مرعشی نجفی (۱۴۱۱ هـ)، انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم.
- ۳- اختصاص، شیخ مفید (۴۱۳ هـ)، تحقیق: علی اکبر غفاری، جامعه مدرسین.
- ۴- الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، شیخ مفید (۴۱۳ هـ)، تحقیق: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، دارالمفید، بیروت.
- ۵- اسباب نزول الآيات، ابوالحسن علی بن احمد واحدی نیشابوری (۴۶۸ هـ)، مؤسسه الحلبي و شرکاه، قاهره، ۱۳۸۸ هـ.
- ۶- اسرار الشهادة، ملا آقا دربندی (۱۲۸۶ هـ)، منشورات اعلمی، تهران.
- ۷- الاصابة، ابن حجر عسقلانی، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
- ۸- اعلام الوری بأعلام الهدی، فضل بن حسن طبرسی (۵۴۸ هـ)، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۱۷ هـ.
- ۹- الاغانی، ابوالفرج علی بن حسین اصفهانی (۳۵۶ هـ)، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۱۵ هـ، ۱۹۹۴ م.
- ۱۰- اقبال الاعمال، سید رضی الدین علی بن موسی بن جعفر بن طاووس (۶۶۴ هـ)، یک جلدی، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۹۰ هـ، دو جلدی با تحقیق: جواد قیومی، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۴ هـ.
- ۱۱- الامالی، شیخ صدوق (۳۱۸ هـ)، مؤسسه بعثت، ۱۴۱۷ هـ.
- ۱۲- الامالی شیخ مفید، تحقیق: حسین استاد ولی - علی اکبر غفاری، مؤسسه نشر اسلامی، قم.
- ۱۳- الامالی، سید مرتضی (۴۳۶ هـ)، تحقیق: محمد بدرالدین نعسانی حلبی، انتشارات کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۳ هـ.
- ۱۴- الامالی، محمد بن حسن طوسی (۴۶۰ هـ)، دار الثقافة، قم، ۱۴۱۴ هـ.
- ۱۵- الاموال، ابوعبید قاسم بن سلام (۲۲۴ هـ)، تحقیق: محمد خلیل هراس، مکتبه الکلیات الأزهریه، دارالفکر، قاهره، ۱۳۹۵ هـ، ۱۹۷۵ م.
- ۱۶- بحار الانوار، محمد باقر مجلسی (۱۱۱۱ هـ)، الوفاء، بیروت، ۱۹۸۳ م.
- ۱۷- البداية و النهاية، اسماعیل بن کثیر دمشقی (۷۷۴ هـ)، تحقیق: علی شیری، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۸ هـ.
- ۱۸- بشاره المصطفی صلی الله علیه وآله لشیعة المرتضی، عماد الدین ابوجعفر محمد بن ابی القاسم طبری (۵۲۵ هـ)، تحقیق: جواد قیومی، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۲۰ هـ.
- ۱۹- البلدان الیمنیة، قاضی اسماعیل بن علی اکوع، مؤسسه الرسالة، ۱۴۰۸ هـ، ۱۹۸۸ م.
- ۲۰- البلد الامین، ابراهیم بن علی کفعمی (۹۵۰ هـ)، چاپ سنگی.
- ۲۱- البیان فی تاریخ جازان و عسیر و نجران، عبدالواحد محمد راغب دلال، دارالتعاون، ۱۴۱۶ هـ، ۱۹۹۵ م.

- ۲۲- بین مکة و حرموت، عاتق بن غيث بلادی، دار مکة، ۱۴۰۲ هـ، ۱۹۸۲ م.
- ۲۳- تاريخ آثار اسلامى مکة و مدینه، اصغر فاندان، نشر مشعر، ۱۳۷۲.
- ۲۴- تاج العروس من جواهر القاموس، محمد مرتضى زبيدى (۱۲۰۵ هـ)، مكتبة الحياة، بيروت.
- ۲۵- تاريخ ابن خلدون، ابن خلدون (۸۰۸ هـ)، دار احیاء التراث العربی، بيروت.
- ۲۶- تاريخ بغداد، ابى بكر احمد بن على خطيب بغدادی (۴۶۳ هـ)، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دارالکتب العلمیة، بيروت، ۱۴۱۷ هـ.
- ۲۷- تاريخ الجزيرة العربية فى عصر الشيخ محمد بن عبدالوهاب، حسين خلف الشيخ خزعل، دار و مكتبة الهلال، ۱۳۱۸ هـ، ۱۹۶۷ م.
- ۲۸- تاريخ الخلفاء، عبدالرحمن بن ابى بكر سيوطی (۹۱۱ هـ)، تحقيق: محمد محيى الدين عبدالحميد، مكتبة السعادة، مصر، ۱۳۷۱ هـ.
- ۲۹- تاريخ طبرى، محمد بن جرير رستم طبرى امامی (۳۱۰ هـ)، تحقيق: عدهاى از علما، مؤسسه اعلمی، بيروت.
- ۳۰- تاريخ مدينة دمشق، ابن عساكر (۵۷۱ هـ)، تحقيق: على شيرى، دارالفكر، ۱۴۱۵ هـ.
- ۳۱- تاريخ اليعقوبى، احمد بن ابى يعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح (۲۴۸ هـ)، دار صادر، بيروت، مؤسسه نشر فرهنگ اهل بيت عليهم السلام، قم.
- ۳۲- تحف العقول عن آل الرسول عليهم السلام، على بن شعبة بحرانی (قرن ۴)، تحقيق: على اكبر غفارى، مؤسسه نشر اسلامى، ۱۴۰۴ هـ.
- ۳۳- تفسير ابن كثير، اسماعيل بن كثير قرشى دمشقى (۷۷۴ هـ)، دارالمعرفة، بيروت، ۱۴۱۲ هـ.
- ۳۴- تفسير ثعالبى، عبدالرحمن بن محمد بن مخلوف ابى زيد ثعالبى مالكى (۸۷۵ هـ)، تحقيق: دكتور عبدالفتاح ابوسنة، على محمد معوض، عادل احمد عبدالوجود، دار احیاء التراث العربی، بيروت، ۱۴۱۸ هـ.
- ۳۵- تفسير جلالين، جلال الدين محلى - جلال الدين سيوطى، دارالمعرفة، بيروت.
- ۳۶- تفسير عياشى، محمد بن مسعود عياشى سمرقندى (۳۳۰ هـ)، تحقيق: سيد هاشم رسولى محلاتى، كتابخانه علميه اسلاميه، تهران.
- ۳۷- تفسير قرطبى، ابى عبدالله محمد بن احمد انصارى قرطبى (۶۷۱ هـ)، مؤسسه تاريخ عربى، بيروت، ۱۴۰۵ هـ.
- ۳۸- تفسير القمى، على بن ابراهيم قمى (۳۲۹ هـ)، مصحح: سيد طيب جزائرى، دارالكتاب، قم، ۱۴۰۴ هـ.
- ۳۹- تفسير الميزان فى تفسير القرآن، سيد محمد حسين طباطبايى (۱۴۰۲ هـ)، مؤسسه نشر اسلامى.
- ۴۰- تفسير نور الثقلين، عبدعلى بن جمعه عروسى حويزى (۱۱۱۲ هـ)، تحقيق: سيد هاشم رسولى محلاتى، اسماعيليان، قم، ۱۴۱۲ هـ.
- ۴۱- تقويم تطبيقى هزار و پانصد ساله، فردينالد ووستنفلد - ادوارد ماehler، تحقيق: حكيم الدين قريشى، فرهنگسرای نياوران، تهران، ۱۳۶۰ ش.
- ۴۲- التنبيه و الاشراف، مسعودى (۳۴۵ هـ).
- ۴۳- تهذيب الاحكام، شيخ طوسى (۴۶۰ هـ)، تحقيق: سيد حسن خرسان، دارالکتب الاسلاميه.

- ٤٤- الثقات، ابوحاتم محمد بن حبان بن احمد تميمي بستي (٣٥٤ هـ)، دارالفكر، بيروت، ١٣٩٥ هـ، ١٩٧٥ م.
- ٤٥- جزيرة العرب في عصر رسول الله صلى الله عليه وآله و الخلفاء الأثريين، دكتور عبدالرحمن طيب انصاري، جامعة الملك سعود، ١٤١٠ هـ، ١٩٨٩ م.
- ٤٦- جمهرة رسائل العرب في العصور العربية الزاهرة، احمد زكي صفوت، مكتبة مصطفى الباني الحلبي، القاهرة، ١٣٩١ هـ، ١٩٧١ م.
- ٤٧- الدر المنثور، جلال الدين سيوطي (٩١١ هـ)، دارالمعرفة، بيروت، ١٣٦٥ هـ.
- ٤٨- دلائل النبوة، اسماعيل بن محمد بن فضل تيمي اصفهاني (٥٣٥ هـ)، تحقيق: محمد محمد حداد، دار طيبة، الرياض، ١٤٠٩ هـ.
- ٤٩- روضة الواعظين، محمد بن فتال نيشابوري (٥٠٨ هـ)، تحقيق: سيد محمد مهدي و سيد حسن خراسان، منشورات رضی، قم.
- ٥٠- زاد المسير في علم التفسير، ابوالفرج جمال الدين عبدالرحمن بن علي بن محمد جوزي قرشي (٥٩٧ هـ)، تحقيق: محمد بن عبدالرحمن، دارالفكر، بيروت، ١٤٠٧ هـ.
- ٥١- سبل الهدى و الرشاد في سيرة خير العباد، محمد بن يوسف صالحى شامى (٩٤٢ هـ)، تحقيق: عادل احمد عبدالموجود، دارالكتب العلمية، بيروت، ١٤١٤ هـ.
- ٥٢- سعد السعود، سيد ابن طاووس (٦٦٤ هـ)، المكتبة الحيدرية، نجف، ١٣٦٩ هـ.
- ٥٣- سيرة ابن هشام، محمد بن اسحاق بن يسار مطلبى (١٥١ هـ)، تحقيق: محمد محيي الدين عبدالحميد، مكتبة محمد على صبح و اولاده، ١٣٨٣ هـ.
- ٥٤- السيرة النبوية، اسماعيل بن كثير قرشي دمشقى (٧٧٤ هـ)، تحقيق: مصطفى عبدالواحد، دارالمعرفة، بيروت، ١٣٩٦ هـ.
- ٥٥- الشافى في الامامة، سيد مرتضى (٤٣٦ هـ)، اسماعيليان، قم، ١٤١٠ هـ.
- ٥٦- شرح الاخبار في فضائل الائمة الاطهار عليهم السلام، نعمان بن محمد تيمى مغربى (٣٦٣ هـ)، تحقيق: سيد محمد حسين جلالى، مؤسسه نشر اسلامى، قم.
- ٥٧- شذرات الذهب في اخبار من ذهب، عبدالحى بن احمد بن عكرى دمشقى (١٠٨٩ هـ)، دارالكتب العلمية، بيروت.
- ٥٨- صحيح بخارى، محمد بن اسماعيل بخارى (٢٥٦ هـ)، دارالفكر، بيروت.
- ٥٩- صفة جزيرة العرب، حسن بن احمد بن يعقوب همدانى، داراليمامة، ١٣٩٣ هـ، ١٩٧٤ م.
- ٦٠- الصواعق المحرقة، ابن حجر هيثمى، تحقيق: عبدالرحمن تركى، مؤسسه الرسالة، بيروت، ١٤١٧ هـ.
- ٦١- الطبقات الكبرى، ابن سعد (٢٣٠ هـ)، دار صادر، بيروت.
- ٦٢- طرائف المقال، سيد على اصغر جابلقى (١٣١٣ هـ)، تحقيق: سيد مهدي رجايى، انتشارات كتابخانه آية الله مرعشى نجفى، قم، ١٤١٠ هـ.
- ٦٣- فتح البارى شرح صحيح البخارى، ابن حجر عسقلانى (٨٥٢ هـ)، دارالمعرفة، بيروت.
- ٦٤- فتح القدير، محمد بن على بن محمد شوكانى (١٢٥٠ هـ)، عالم الكتب.

- ٦٥- فتوح البلدان، احمد بن يحيى بن جابر بلاذرى (٢٧٩ هـ)، النهضة المصرية، قاهره، ١٣٧٩ هـ .
- ٦٦- فضائل الصحابة، احمد بن شعيب نسائي (٣٠٣ هـ)، دارالكتب العلميه، بيروت.
- ٦٧- فى بلاد عسير، فؤاد حمزه، دار الآفاق العربيه، قاهره، ١٤٢١ هـ، ٢٠٠١ م.
- ٦٨- قصص الانبياء عليهم السلام، اسماعيل بن كثير قرشى دمشقى (٧٧٤ هـ)، تحقيق: مصطفى عبدالواحد، دار الكتب الحديثه، ١٣٨٨ هـ .
- ٦٩- العمدة، ابن بطريق اسدى حلى (٦٠٠ هـ)، تحقيق: جامعه مدرسين، مؤسسه انتشارات اسلامى، قم، ١٤٠٧ هـ .
- ٧٠- عيون الاثر، ابن سيد الناس (٧٣٤ هـ)، مؤسسه عزالدين، ١٤٠٦ هـ .
- ٧١- غايه المرام، سيد هاشم بحراني (١١٠٧ هـ)، تحقيق: سيد على عاشور.
- ٧٢- الغدير، عبدالحسين امينى (١٣٩٢ هـ)، دارالكتاب العربى، بيروت، ١٣٧٩ هـ .
- ٧٣- كافى، شيخ محمد بن يعقوب كلينى (٣٢٩ هـ)، تحقيق: على اكبر غفارى، دارالكتب الاسلاميه، ١٣٨٩ هـ .
- ٧٤- كامل الزيارات، جعفر بن محمد بن قولويه قمى (٣٦٨ هـ)، تحقيق: شيخ جواد قيومى، مؤسسه انتشارات اسلامى، ١٤١٧ هـ .
- ٧٥- الكامل فى التاريخ، ابن اثير محمد بن محمد بن عبدالواحد شيبانى (٦٣٠ هـ)، دارالكتب العلميه، بيروت، ١٤١٥ هـ .
- ٧٦- كتاب سليم بن قيس الهلالي، ابوصادق سليم بن قيس هلالى عامرى كوفى (قرن ١)، تحقيق: محمد باقر انصارى.
- ٧٧- كشف الغمّه فى معرفه الاثمه، على بن عيسى بن ابى الفتح اربلى (٦٩٣ هـ)، دار الاضواء، بيروت، ١٩٨٥ م .
- ٧٨- كلام مسيحي، توماس ميشل، ترجمه: حسين توفيقى، مركز مطالعات و تحقيقات اديان و مذاهب، قم، ١٣٣٧ هـ .
- ٧٩- كنز العمال، متقى هندى (٩٧٥ هـ)، تحقيق: بكرى حيافى - صفوه السقا، مؤسسه الرساله، بيروت.
- ٨٠- كنز الفوائد، ابوالفتح محمد بن على كراچكى (٤٤٩ هـ)، مكتبه مصطفى، قم، ١٤١٠ هـ .
- ٨١- لباب النقول فى اسباب النزول، جلال الدين سيوطى (٩١١ هـ)، تحقيق: احمد بن عبدالشافى، دارالكتب العلميه.
- ٨٢- لسان العرب، ابن منظور (٧١١ هـ)، دار احياء التراث العربى، ١٤٠٥ هـ .
- ٨٣- المباهله، سيد عبدالله حسيني سبىتى، تحقيق: سيد صدر الدين شرف الدين موسى، مكتبه النجاح، تهران، ١٤٠٢ هـ .
- ٨٤- المثالب، محمد بن على بن شهر آشوب مازندراني، نسخه خطى مركز احياى ميراث اسلامى ايران.
- ٨٥- مجله تراثنا، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم.
- ٨٦- مجمع البحرين، فخرالدين طريحي (١٠٨٥ هـ)، سيد احمد حسيني، النشر و الثقافه الاسلاميه، ١٤٠٨ هـ .

- ٨٧- مجمع البيان فى تفسير القرآن، الفضل بن حسن طبرسى (٥٦٠ هـ)، مؤسسة الاعلمى، بيروت، ٥١٤١٥.
- ٨٨- مجموع بلدان اليمن و قبائلها، قاضى محمد بن احمد حجرى يمانى، صنعاء، دارالحكمة اليمانية، ٥١٤١٦، ١٩٩٦م.
- ٨٩- المحبر (ورقة الاصل الخطية)، محمد بن خطيب بغدادى (٢٤٥ هـ).
- ٩٠- مختصر تاريخ دمشق، ابن عساكر، دارالفكر، دمشق.
- ٩١- مرصد الاطلاع، صفى الدين عبدالمؤمن، بغداد، ١٩٥٥ م.
- ٩٢- المزار الكبير، شيخ محمد بن مشهدى (٦١٠ هـ)، تحقيق: جواد قيومى، نشر قيوم، قم، ٥١٤١٩.
- ٩٣- مسار الشيعة فى مختصر التواريخ الشرعية، شيخ مفيد (٤١٣ هـ)، تحقيق: شيخ مهدي نجف، دارالمفيد، بيروت، ٥١٩٩٣.
- ٩٤- المستجاد من الكتاب الارشاد (مجموعه)، حسن بن مطهر حلى (٧٢٦ هـ)، انتشارات كتابخانه آية الله مرعشى نجفى، قم، ٥١٤٠٦.
- ٩٥- مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، محقق نورى طبرسى (١٣٢٠ هـ)، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ٥١٤٠٩.
- ٩٦- المسترشد فى امامة اميرالمؤمنين عليه السلام، محمد بن جرير رستم طبرى امامى (٣١٠ هـ)، تحقيق: احمد محمودى، مؤسسة الثقافة الاسلاميه (كوشانپور).
- ٩٧- المصباح، ابراهيم بن على كفعمى (٩٥٠ هـ)، دارالرضى، قم، ٥١٤٠٥.
- ٩٨- مصباح المتهدج، شيخ طوسى (٤٦٠ هـ)، مؤسسة فقه الشيعة، بيروت، ١٩٩١ م.
- ٩٩- معالم مكة و المدينة بين الماضى و الحاضر، شيخ يوسف رغد عاملى، دار المرتضى، ١٤١٨ هـ.
- ١٠٠- معجم البلدان، ياقوت حموى (٦٢٦ هـ)، دار احياء التراث العربى، بيروت.
- ١٠١- معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع، ابوعبيد عبدالله بن عبدالعزيز بكرى اندلسى (٤٨٧ هـ)، تحقيق: مصطفى السقا، عالم الكتب، بيروت، ٥١٤٠٣.
- ١٠٢- مكاتيب الرسول صلى الله عليه وآله، على بن حسين على احمدى ميانجى، دارالحديث، ٥١٤١٩.
- ١٠٣- المناقب، موفق بن احمد بن محمد ملكى خوارزمى (٥٦٨ هـ)، مالك محمودى، مؤسسه انتشارات اسلامى، قم، ٥١٤١٩.
- ١٠٤- مناقب آل ابى طالب عليهم السلام، حافظ محمد بن على بن شهر آشوب مازندراني (٥٨٨ هـ)، المكتبة الحيدرية، نجف، ٥١٣٧٦.
- ١٠٥- المنتظم فى تاريخ الملوك و الامم، ابوالفرج عبدالرحمن بن على بن محمد بن جوزى (٥٩٧ هـ)، دار صادر، بيروت، ٥١٣٥٨.
- ١٠٦- المنجد فى اللغة، دارالمشرق، بيروت، ٥١٩٧٣.
- ١٠٧- من حياة الخليفة عمر بن الخطاب، عبدالرحمن بن احمد بكرى، الارشاد، بيروت.
- ١٠٨- من لايحضره الفقيه، شيخ صدوق (٣٨١ هـ)، تحقيق: على اكبر غفارى، جامعه مدرسین.
- ١٠٩- نهج السعادة فى مستدرک نهج البلاغه، محمد باقر محمودى، دارالتعارف، بيروت، ٥١٣٩٦.

- ١١٠- وسائل الشيعة، شيخ حر عاملي (١١٠٤ هـ)، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ١٤١٤ هـ.
- ١١١- وفيات الاعيان، احمد بن محمد بن ابي بكر بن خلكان (٦٨١ هـ)، دارصادر، بيروت، ١٣٩٧ م.
- ١١٢- اليمن عبر التاريخ، احمد حسين شرف الدين، مطبعة السنة المحمدية، ١٣٨٤ هـ، ١٩٦٤ م.
- ١١٣- اليمن الكبرى، حسين بن علي يونسى، مكتبة الارشاد، ١٤١٢ هـ / ١٩٩١ م.
- ١١٤- اليمن فى صدر الاسلام، عبدالرحمن عبدالواحد شجاع، دارالفكر، دمشق، ١٤٠٨ هـ، ١٩٨٧ م.
- ١١٥- ينابيع المودة لذوى القربى، سليمان بن ابراهيم قندوزى حنفى (١٢٩٤ هـ)، تحقيق: سيد على جمال اشرف حسيني، اسوه، ١٤١٦ هـ.